PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/151758>

Please be advised that this information was generated on 2018-05-15 and may be subject to change.

Voogdijschap of slavernij?

Nadia Sonneveld

Antoinette Vlieger, *Domestic Workers in Saudi Arabia and the Emirates: A Socio-Legal Study on Conflicts*, Alblasterdam, Nederland: Haveka BV 2011, 336 p.

Indonesische dienstbode in Riyadh: 'Really, they are good to me. If I say I need rest, they give me rest.'

Vlieger: 'And if they were not so good to you, if you would have some problem with your employer, where would you go?'

*Dienstbode: 'Madam, I cannot go anywhere. I am not allowed to go outside. I cannot go to the embassy. I will just cry in my room and pray.'*¹

Deze en andere vertellingen vormen de ervaringen van Indonesische en Filipijnse vrouwen die voor een periode van twee jaar als inwonend dienstmeisje in Saoedi-Arabië of de Verenigde Arabische Emiraten werkzaam zijn. In *Domestic Workers in Saudi Arabia and the Emirates: A Socio-Legal Study on Conflicts* bestudeert juriste Antoinette Vlieger de problematische relatie die deze dienstbodes met hun werkgevers hebben in een context waarin de olierijkdommen in beide staten centraal staan.

Vlieger's proefschrift van 336 pagina's bestaat uit vijf delen met in totaal 12 hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk presenteert ze haar onderzoeksvraag, namelijk: Welke factoren kunnen de conflicten tussen dienstbodes en hun werkgevers in Saoedi-Arabië en de Verenigde Emiraten verklaren? Het gaat hier om conflicten die variëren van onenigheid over het te betalen salaris tot verkrachting en mishandeling. Deel twee bestaat uit vier hoofdstukken die bekijken in hoeverre islamitische normen (hoofdstuk vier), gewoonterechtelijke normen (hoofdstuk vijf), contractuele normen (hoofdstuk zes), en formeel-juridische normen (hoofdstuk zeven) door werkgevers en dienstbodes gebruikt worden om hun positie in het geval van een conflict te rechtvaardigen. Hoe lossen dienstbodes en werkgevers een conflict op en welke overheidsinstanties en organisaties kunnen hen daarbij – daadwerkelijk – helpen? Deze vraag staat centraal in deel drie (hoofdstukken acht en negen). In deel vier (hoofdstukken tien en elf) richt Vlieger de focus op de besloten wereld van het gezin. Ze beschrijft de zwakke positie van de dienstbode in het gezin en verklaart waarom ze desalniettemin moeite hebben een slechte werkgever te verlaten. In het vijfde en laatste deel (hoofdstuk twaalf) presenteert Vlieger haar conclusies en doet ze aanbevelingen om de positie van dienstbodes te verbeteren.

In een huishouden in Saoedi-Arabië is gemiddeld één dienstbode werkzaam, in de Emiraten zelfs één dienstbode op elke burger. Deze constatering geeft in een klap het maatschappelijke belang van Vlieger's onderzoek aan. In landen waar een sig-

1 Zie Vlieger 2011, p. 11.

nificant deel van de bevolking uit dienstbodes bestaat, is de vraag naar hun sociale positie binnen het gezin en de maatschappij waarin ze werkzaam zijn een bijzonder relevante. Academisch gezien kan een onderzoek naar dit onderwerp, zo merkt Vlieger terecht op, ook gebruikt worden om de kwetsbare positie van arbeidsmigranten in het algemeen en vrouwen in het bijzonder beter te leren begrijpen. Volgens een *Human Rights Watch*-rapport uit 2007 (de directe aanleiding voor Vlieger's onderzoek) zou de sociale positie van vrouwelijke dienstbodes (uit Sri Lanka) in het Midden-Oosten nog slechter zijn dan elders. Islam zou hier zeker een rol in spelen volgens een (onbekend) aantal (expat?) respondenten van Vlieger.

In hoofdstuk 4 zien we inderdaad dat bepaalde werkgevers refereren aan Koran-verzen en vertellingen van de Profeet om de juistheid van hun standpunt – de lagere positie van de dienstbode – te rechtvaardigen. Desalniettemin sluit Vlieger Islam en *shari'a* als verklarende factoren uit en concludeert ze dat er vier andere onafhankelijke variabelen ten grondslag liggen aan de problematische relatie tussen dienstbodes en werkgevers: olierijkdommen; de invloed van de religieuze (Wahhabi) elite; armoede in de landen van herkomst; en de dienstbode als vreemde in de familie. Van deze variabelen speelt olie de hoofdrol. In de auteurs eigen woorden: 'If the question "What causes the high occurrence of conflicts between domestic workers and their employers in Saudi Arabia and the Emirates" could be answered in one word, that word would be oil.' Deze enorme olierijkdommen, zo beweert Vlieger in navolging van de renteniersstaattheorie, hebben ertoe geleid dat de staat voor zijn inkomsten niet afhankelijk is van belastingheffing en zijn burgers dus geen verantwoording en inspraak schuldig is: 'geen vertegenwoordiging zonder belasting'. Hierdoor zijn er nauwelijks prikkels om een fatsoenlijk rechtssysteem op te zetten en de ontwikkeling van een burgermaatschappij (*civil society*) te bevorderen. In combinatie met de tweede onafhankelijke variabele in het proefschrift – de sterke positie van de religieuze (Wahhabi) elite en haar conservatieve ideeën over de positie van de vrouw – zou dit leiden tot wat Vlieger in navolging van Bosniak een situatie van 'limited citizenship' noemt. Dienstbodes hebben te maken met verminderd burgerschap omdat ze zowel vrouw als vreemdeling zijn. De verminderde positie van vrouwen steunt volgens Vlieger op drie concepten: *khilwa* (de situatie waarin een man en een vrouw die geen directe familie van elkaar zijn, zich in een ruimte bevinden waar geen andere personen aanwezig zijn),² afhankelijkheid van een *mahram* (een mannelijk familielid met wie een vrouw niet kan trouwen),³ en 'de beslotenheid van het huis'. Om aan te tonen dat deze positie niet alleen dienstbodes maar vrouwen in het algemeen betreft, gebruikt Vlieger niet de gebruikelijke term 'bonded labour' maar introduceert ze de term 'power slavery'. Alhoewel deze voorstelling van zaken op het eerste gezicht aannemelijk lijkt, heeft zij toch meer nuance.

2 Een dergelijke situatie kan leiden tot *zina* (onwettige seksuele gemeenschap).

3 Om te voorkomen dat een vrouw, of ze nu getrouwd is of niet, in contact komt met leden van het andere geslacht die geen directe familie zijn, dient ze in het openbare leven door een *mahram* (bijvoorbeeld de echtgenoot of de vader) begeleid te worden.

Zo is het maar de vraag of er geen burgermaatschappij bestaat in de beide landen onder studie en of de machtspositie van de religieuze (Wahhabi) geleerden, en de daaraan gerelateerde zwakke positie van de vrouw, werkelijk zo absoluut is als het boek doet voorkomen. Bijvoorbeeld: in 2009, het jaar waarin Vlieger haar veldwerk deed, was er in de Saoedische media sprake van een intens en verhit debat over *ikhtilat* (*gender mixing*) tussen de religieuze geleerden en de liberalen. Aanleiding voor het debat was de oprichting van de Koning Abdullah Universiteit voor Natuurwetenschappen en Technologie (KAUST) vlakbij de westelijke havenstad Jeddah. KAUST was de eerste universiteit waarin *ikhtilat* toegestaan werd. Een prominent lid van de Raad van Religieuze Geleerden die waarschuwde dat dit tot misstanden zou leiden werd een week later bij koninklijk besluit ontslagen. Zijn ontslag was geen incident; een paar maanden eerder, in februari 2009, had koning Abdullah een groot aantal aartsconservatieve figuren op belangrijke religieuze posities binnen de regering vervangen door meer liberale opvolgers.⁴ Dit debat toont aan dat (1) de macht van de religieuze geleerden niet onbeperkt is (Meijer vraagt zich zelfs af ‘whether Saudi Arabia is not one of the few countries in the Middle East that has developed an anti-clerical movement comparable to Iran’⁵); (2) er ondanks de olierijkdommen sprake is van een weliswaar fragiele maar zeker niet afwezige burgermaatschappij; (3) *khilwa*, *mahram*, en ‘de beslotenheid van het huis’ niet uitsluitend de positie van de vrouw kunnen verklaren.⁶

De verhitte mediadebatten omtrent het zogenoemde *misyar* huwelijk in de jaren negentig van de afgelopen eeuw tonen eveneens dat de macht van de religieuze geleerden in Saoedi-Arabië niet absoluut is en de invloed van de burgermaatschappij groter is dan Vlieger doet voorkomen.⁷ In een *misyar* huwelijk komen de toekomstige echtgenoten overeen dat de man geen onderhoudsplicht ten aanzien van zijn vrouw heeft en de vrouw bij haar ouders blijft wonen. Veel van dergelijke huwelijken worden gesloten door vrouwen die te oud zijn voor de huwelijksmarkt omdat ze te lang gestudeerd hebben en/of een te drukke carrière hebben en zich niet 24/7 in dienst willen stellen van hun echtgenoot (en gezin). Wederom blijkt dat de positie van de vrouw breder beschouwd moet worden dan in termen van afhankelijkheid. Ook in de Verenigde Emiraten heeft het *misyar* huwelijk ingang gevonden, evenals de zogenoemde ‘*urfi*’ huwelijken waarin jongeren zonder kennis en toestemming van de ouders en familie in het huwelijk treden met een partner die ze vaak op de universiteit hebben leren kennen.⁸ Een bespreking en analyse van dergelijke maatschappelijke ontwikkelingen had het proefschrift meer compleet gemaakt. Dit geldt zeker voor deel 4 dat over ‘*household dynamics*’ gaat.

In deel vier behandelt Vlieger de laatste onafhankelijke variabele die van invloed is op de problematische relatie tussen werkgever en dienstbode: de positie van de dienstbode als vreemde (*stranger*) in de familie. Het beperkte burgerschap (*‘limi-*

4 Voor een uitgebreide analyse van dit debat, zie Meijer 2010. Zijn analyse laat ook zien dat de religieuze geleerden geen gesloten front vormen en onderling verdeeld zijn.

5 Meijer 2010, p. 10.

6 Zie bijvoorbeeld Van Geel 2012.

7 Zie voor een uitgebreide analyse van dit fenomeen en de daaropvolgende mediadebatten, Ousama 2001.

8 Zie voor meer Hasso 2011.

ted citizenship’) van dienstbodes heeft naast het vrouwzijn ook een basis in het feit dat dienstbodes vreemdelingen zijn. Volgens Vlieger geldt voor inwonende dienstbodes dat ‘they are part of the family, yet they are not family’. Dit is een interessante opmerking en het is jammer dat deze ambivalente positie niet verder uitgewerkt wordt, bijvoorbeeld op basis van Rollins’ studie waar Vlieger in hoofdstuk vijf over gewoonterechtelijke normen uitvoerig op ingaat. In haar onderzoek naar dienstbodes in Europa beweert Rollins namelijk dat er door de gevolgen van de industriële revolutie een overgang heeft plaatsgevonden van het zogenoemde ‘*patriarchal status model*’ naar het zogenoemde ‘*contractual model*’. In het eerste model wordt de dienstbode nog gezien als afhankelijk lid van een familie waarin de heer des huizes de absolute baas is. In het latere *contractual model* wordt zij gezien als iemand die een zuiver contractuele relatie heeft met haar werkgever. Rollins’ bevindingen hadden gebruikt kunnen worden om te laten zien wanneer de inwonende dienstbode als een vreemdeling gezien wordt en in welke gevallen als lid van de familie. Dit had het mogelijk gemaakt om antwoord te krijgen op essentiële vragen als: wie zijn de dienstbodes die conflicten hebben met hun werkgevers en, heel belangrijk, de dienstbodes die geen conflicten ervaren? Is er een verschil tussen dienstbodes uit Indonesië en dienstbodes uit de Filipijnen? Is er een verschil tussen de manier waarop islamitische en niet-islamitische dienstbodes behandeld worden? Kunnen kenmerken van de werkgever verklaren waarom sommige dienstbodes wel met conflicten te maken hebben en andere niet? Maakt het uit of een werkgever het *patriarchal status model* aanhangt of het *contractual model*? Is er een verschil tussen een Saoedische werkgever of een Emiratische? Nu wordt de indruk gewekt dat alle dienstbodes ‘*strangers*’ zijn en een conflict met hun werkgever hebben en *Domestic Workers in Saudi Arabia and the Emirates* slaagt er niet in om een genuanceerd beeld te schetsen van de dienstbodes en hun werkgevers. Ook in Vlieger’s publiëksboek *Ver van Mijn Bed: Avonturen op het Arabisch Schiereiland* – dat vlot geschreven en met humor en zelfsatire doorspekt is – behouden de dienstbodes en de werkgevers een rol op de achtergrond.⁹ Wel leren we Vlieger beter kennen evenals de moeilijke omstandigheden waaronder ze veldwerk heeft gedaan, en we kunnen alleen maar bewondering hebben voor haar moed en doorzettingsvermogen.

Naast het huishoudelijke niveau zou het ook interessant zijn om te bekijken in hoeverre Rollins’ model van toepassing is op overheidsniveau. Het *patriarchal status model*, waarin dienstbodes gezien worden als afhankelijke aangenomen familieleden die beschermd en begeleid dienen te worden, doet namelijk sterk denken aan het islamitische concept *kafala*, voogdijdschap. Het van overheidswege opgelegde sponsorsysteem dat in de Golfstaten geldt, draagt ook de naam *kafala* en bepaalt dat een arbeidsmigrant niet kan manoeuvreren (het land verlaten, een nieuwe werkgever zoeken, enz.) zonder de toestemming van een lokale begeleider/sponsor (meestal de werkgever). Vanwege de extreme afhankelijkheidsrelatie die hierdoor ontstaat – ‘*power slavery*’ – staan de Saoedische en Emiratische overheden onder zware internationale druk om het bestaande *kafala* systeem af te schaffen. Anno 2014 lijkt het erop dat Saoedi-Arabië en de Verenigde Emiraten

9 Vlieger 2013.

Nadia Sonneveld

zich op overheidsniveau langzaam bewegen van het *patriarchal status model* in de richting van het *contractual model*: er zijn namelijk plannen om de absolute macht van de werkgever terug te dringen ten gunste van officiële bemiddelingsbureaus en regeringsinstanties. De toekomst zal leren of dit daadwerkelijk de positie van dienstbodes in positieve zin zal beïnvloeden. In ieder geval is het duidelijk dat Vlieger onderzoek heeft gedaan naar een onderwerp dat zowel academisch als maatschappelijk van groot belang is en alleen al om die reden is het een onderwerp dat meer studie verdient.

Literatuur

- Hasso, F.S., *Consuming Desires: Family Crisis and the State in the Middle East*, Stanford, California: Stanford University Press 2011.
- Geel, A., 'Whither the Saudi Woman? Gender Mixing, Empowerment and Modernity', in: R. Meijer & P. Aarts (red.), *Saudi Arabia between Conservatism, Accommodation and Reform*, Den Haag: Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael' 2012, p. 57-78.
- Meijer, R., 'The Gender Segregation (*ikhtilāt*) Debate in Saudi-Arabia: Reform and the Clash between 'Ulamā' and Liberals', *Journal for Islamic Studies* 2010, 30, p. 2-32.
- Oussama, A., 'The Itinerary of a *Fatwa*: Ambulant Marriage (*al-zawaj al-misyar*), or Grass Roots Law-making in Saudi Arabia of the 1990s', in: A. Oussama (red.), *Studies in Modern Islamic Law and Jurisprudence*, The Hague: Kluwer Law International 2001, p. 147-68.
- Vlieger, A., *Ver van Mijn Bed: Avonturen op het Arabisch Schiereiland*. Amsterdam: Prometheus 2013.